

ӘӨЖ 573-09
МРНТИ 03.01.39

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-5461.15>

С.Ә. Жұман¹,²Б.Р. Оспанова *

¹Абай атындағы ҚазҰПУ–нің т.ғ.к., аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, E –mail:sayat_009@mail.ru

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының кандидаты.
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, E –mail:baian_80@mail.ru

САЙФ САРАЙИДЫҢ ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Аннотация

Мақалада Сайф Сарайидің «Гүлистан би-түрки» шығармасының, көркемдік, танымдық мәні талданған. Шығармада адамзаттың өмірімен тығыз байланысты әдет-ғұрыптарымен қатар жүретіндігі қарастырылған. Алтын Орда тұсында жазылған Сайф Сарайидің әдеби мұрасында түркі халықтарының ғана емес, басқа да әр түрлі халықтардың әдет-ғұрыптарының адам өміріндегі маңыздылығы айтылған. Мақалада Сайф Сарайидің шығармасы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан рухани тәрбиені жалғастырушы құрал ретінде қызмет ететіндігі баяндалған. Автордың «Гүлистан би-түрки» мәдени құндылығы жағынан жастарға рухани тәрбие беруде өте маңызды шығарма. Онда адам бойындағы рухани мәдениеті, ақылы, жауапкершілігі арқылы жан-дүниені қабылдайтыны және адамның мінез-құлқының қалыптасуына әсер ететін факторлар қарастырылған. Ендеше, осы сезімдерден тұратын адам – өмірі мен оның барысы руханилық құбылыстар жиынтығы болса, бұл кеше, бүгін, ертең де өзінің жалғасын табатыны сөзсіз.

Мақалада, әлемдегі әр ұлт өкілі өзінің ұлттық коды, дүниетанымы, бойында қалыптасқан ұлттық санасы арқылы әлемдік өркениетті қабылдайтындығы және оны өз ұлтының салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына сәйкес, икемді етіп дамытуды көздейтіндігі сараланған. Түркі тілдес халықтарға ортақ әдеби шығармалар, оның ішінде қазақ халқының тілін түсінуде ортақ дерек көздерінің бар екендігі Сайф Сарайидің шығармаларын құнды етеді.

Кілтті сөздер: Алтын Орда кезеңі, рухани мұра, ұлттық құндылық, әдебиет, тарих, мәдениет, рухани мұра.

¹А.С.Жұман, Б. Р.Оспанова *

¹к.и.н., доцент кафедры истории Казахстана им. ак. Т.С. Садыкова
Казахского национального педагогического университета имени Абая,
Республика Казахстан, г. Алматы, E –mail:sayat_009@mail.ru

²научный сотрудник научно-исследовательского института Казахского национального педагогического университета имени Абая, кандидат филологических наук.
Республика Казахстан, г. Алматы, E –mail:baian_80@mail.ru

ДУХОВНЫЕ ЦЕННОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САЙФА САРАИ

Аннотация

В статье анализируется художественное, познавательное значение произведения Сайфа Сарайи «Гулистан би-тюрки». Она рассматривает, что произведение сопровождается обычаями, тесно связанными с жизнью человечества. В литературном наследии Сайфа Сарайи, написанном при Золотой Орде, подчеркивается важность обычаев в жизни человека не только среди тюркских народов, но и других народов в целом. В статье рассказывается о том, что творчество Сайфа Сарайи служит продолжателем духовного воспитания, которое передается из поколения в поколение. Произведение автора «Гулистан би-турки» по культурной ценности очень значимо для духовного воспитания молодежи. В ней рассматриваются факторы, влияющие на формирование поведения

человека и восприятие мира через его духовную культуру, ум, ответственность. Если человек, состоящий из этих чувств, – совокупность явлений духовности его жизни и бытия, то это, несомненно, будет иметь свое продолжение и вчера, и сегодня, и завтра. В статье подчеркивается, что представитель каждой нации в мире через свой национальный код, мировоззрение, устоявшееся национальное сознание воспринимает мировую цивилизацию и стремится развивать ее гибко, в соответствии с обычаями и традициями своей нации. Литературные произведения, общие для тюркоязычных народов, в том числе наличие общих источников в понимании языка казахского народа, делают ценным творчество Сайфа Сарайи. В статье отмечается, что исследование наличия общих источников в изучении этнографии казахского народа в работах Сайфа Сарайи является актуальной на сегодняшний день проблемой.

Ключевые слова: период Золотой Орды, духовное наследие, национальные ценности, литература, история, культура

¹A.S. Zhuman, ²B.R. Ospanova*

¹*Candidate of Historical Sciences, Associate professor of Abai KazNPU,
Republic Kazakhstan, Almaty.
E –mail:sayat_009@mail.ru*

²*Researcher of the Research Institute of the Abai Kazakh National Pedagogical University,
Candidate of Philological Sciences.
Republic of Kazakhstan, Almaty, E –mail:baian_80@mail.ru*

SPIRITUAL VALUES IN THE WORKS OF SAIF SARAI

Abstract

The article analyzes the artistic and cognitive significance of Saif Sarai's work «Gulistan bi-Turki». It is assumed that the work is accompanied by customs closely related to the life of humanity. The literary heritage of Saif Sarai, written during the Golden Horde, emphasizes the importance of customs not only of the Turkic peoples, but also of other common peoples in human life. The article states that the work of Saif Sarai serves as a means of continuing spiritual education, which is passed down from generation to generation. The author's work «Gulistan bi-Turki» is very important for spiritual education of young people in terms of cultural value. It deals with the spiritual culture of a person, the perception of the soul through his mind, responsibility, and factors that influence the formation of a person's behavior. Therefore, if a person consisting of these feelings – his life and its course-is a set of spiritual phenomena, it will certainly continue yesterday, today, and tomorrow.

The article differentiates that each representative of the world's nation perceives the world civilization through its national code, worldview, and national consciousness formed in it, and seeks to develop it flexibly in accordance with the traditions and customs of its nation. Literary works common to Turkic-speaking peoples, including the presence of common sources in understanding the language of the Kazakh people, make Saif Sarai's works valuable. The article notes that the study of the existence of common sources in the study of ethnography of the Kazakh people in the works of Saif Sarai is a topical problem today.

Key words: the Golden Horde period, spiritual heritage, national value, literature, history, culture.

Кіріспе. Алтын Орда әдеби мұралары – әлемдік руханияттың бір бөлшегі. Тегі ортақ, тілі ортақ халықтардың ежелгі кезеңдердегі мәдениетін, әдебиетін, тілін қайта жаңғыртып, қазіргі таңдағы филология ғылымының саласы жеткен жетістіктерді қолдана отырып, жаңа көзқараспен түркі халықтарының бірегейлігіне қызмет жасайтын ортақ әдебиет тарихын жасау – өзекті болуда. Қазақ әдебиеті тарихпен, мәдениетпен, тілмен ұтымды ұштасатындықтан, ұлттық болмыстың көркем үлгісі саналады. Дегенмен ғылыми идеялар мен нәтижелердің жаңалығы бүгінгі кезге дейін өзіне лайықты дәріптеліп, бағаланбай келе жатқан дамыған түркілік әдебиетті әлемдік оқырманға насихаттау, таныстыру да өз дәрежесінде емес. Адамзаттың қалыптасып, дамуы түріктестес мәдениеттің әлемдік өркениетке қосқан үлесін анықтау сияқты ауқымды міндет көзделді. «Рухани жаңғыру»

идеясы мазмұндық тұрғыдан ашыла түседі, рухани құндылықтарымыз насихатталады. Қазақтың дүниетанымы мен мәдениетінің ұлттық сипаты туралы жаңа ұғым қалыптасады, тарихи ұлттық жады жаңғырады.

Өзектілігі: Алтын Орда мұрасын зерттеу қазіргі қазақ халқы үшін аса құнды стратегиялық ресурс болып табылады. Сондықтан қазақ әдебиетінде көрініс тапқан тарихи шындықты жаңаша қырынан қарастыру, соңғы зерттеулерді талдау жұмыстың ғылыми маңызының өзектілігін танытады.

Мақсаты мен міндеттері: Орта ғасырлық түркілік әдебиеттегі көркемдік әлем туралы ғылыми негізделген тұжырымдама жасау үшін тарихи, тілдік тұрғыдан Алтын Орда дәуірі әдебиетіндегі әлемнің әдеби және тілдік бейнесін зерттеу.

Зерттеу барысында Сайф Сараи шығармасының материалдарын жазба дерек мәліметтерімен салыстыра қарағанда мынадай міндеттер қойылды:

- тарихи-мәдени, әдеби және биографиялық контекст ретінде байқалған объективті қоғамдық құбылыстар жиынтығы дәуірдің ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің көптеген жанрларындағы әлемнің көркемдік және тілдік бейнесін анықтау;
- тарихи-қоғамдық ойлаудың дамуы мен үрдістеріне байланысты Алтын Орда әдебиетіндегі әлемнің көркемдік және тілдік бейнесінің шарттылығы анықталды, тақырыптардың тарихи негіздері, сюжеттері, көркемдік және тілдік өзіндік ерекшеліктерін талдау.

Материалдар мен әдістемесі: Зерттеу әдістемелері жүйелі, тарихи-типологиялық және салыстармалы-тарихи талдауларды кешенді қолдануға негізделген. Сонымен қатар әдебиеттану, лингвомәдениеттану, теолингвистика, философия және тарих әдістерін қолдану бірлестіре жүргізілген.

Негізгі бөлім:

Қазақ мемлекеттілігінің тарихында Ұлы Ұлыс Алтын Орданың маңызы зор. Алтын Орданың дәуірі қазақ ұлты мен қазақ тілінің қалыптасуында ерекше тарихи белес. Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында Қазақстан – күллі түркі халықтарының қасиетті «Қара шаңырағы». Бүгінгі қазақтың сайын даласынан әлемнің әр түкпіріне тараған түркі тектес тайпалар мен халықтар басқа елдер мен өңірлердің тарихи үдерістеріне елеулі үлес қосты» [1] - деген бай тарихымызды қайта зерделеу туралы мәселені көтерді.

Алтын Орда тұсында жазылған жазба мұралар оғыз-қыпшақ не қыпшақ-оғыз аралас тілде жазылды. Осы кезеңдегі жазба мұралар аралас тілді болса да қыпшақ элементі басым екені көптеген зерттеулерді айтылып жүр. Өйткені Алтын Орданың негізгі халық қыпшақтар болды да, қыпшақ тілі халықаралық тіл дәрежесінде күллі Еуразияның бар қиырынан естіліп тұрды. Тұңғыш Елбасы өзінің мақаласында 5-15 ғасырда түркі тілі Еуразия құрлығында қарым-қатынас тілі болды деді. Яғни Алтын Орда дәуірінің ресми құжаттарымен, сол кезеңге жататын шығармалары басым бөлігі қыпшақ тілінде яғни орта ғасырлық түркі тілінде жазылды.

Талқылау: Ежелгі дәуірлер мен тарихи кезеңдердегі қазақтың рухани-мәдени жүйесінің жаратылысы мен болмысын орта түркілік әдеби, тілдік деректер негізінде саралап тану-қазіргі тіл білімінде аса өзекті. Себебі ол тіліміздің, әдебиетіміздің көркемдік таным әлемін ғана емес, ұлттық мәдениетіміздің арқауларын анықтап, ұлттық танымның ғасырлар қойнауындағы терең тамырларын жалғастырады. Осы бағытта ұлттың оның мәдениетінің, әдебиетін, тіл тарихы, ділінің, ұлт болып қалыптасу тарихын зерттеу лингвистикада когнитивтік лингвистика ғылымының «әлемнің тілдік және көркемдік бейнесімен» тығыз байланысты. Байырғы қыпшақтардың, оның ішінде қазақ әдебиетінің тарихында Алтын Орда, ХІҮ ғасырдағы әдеби жәдігерліктерге сүйенеміз. Жұмысымыздың нысаны болып табылатын Алтын Орда шығармаларында кездесетін метасюжеттерді, фразеологиялық бірліктер мен мақал-мәтелдерді, афоризмдерді саралау олардың этномәдени сипатын анықтай отырып, әлемнің ұлттық тілдік бейнесі ретінде зерттеу аса өзекті мәселе болмақ. Сондай

шығармалардың авторы Алтын Орда дәуірі әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі С.Сараи. Ғұлама ғалым 1320 жылы Сарай қаласында дүниеге келіп, Бейбарыс Сұлтанның әмірі жүріп тұрған кезеңде Мысырда өмір сүріп, 1396 жылы дүниеден өтеді. Сайф Сараи аудармашы, ақын болған. Оның өмірімен еңбектері жайында деректер аз. Оның бүгінгі күнге әдеби мұра болып жеткен еңбегі – «Гүлстан бит-түрки». Аталған шығарма Сағди Ширазидің «Гүлстан» атты шығармасынан еркін аудармасы [2,3].

Аталған шығарманы белгілі түркітанушы ғалым Н.Келімбетовтің айтуы бойынша Ә.Н.Нәжіп зерттеген [3, 257]. Ә.Н. Нәжіп С.Сараи шығармасының тілін, жазылу тарихын, көркемдік ерекшелігін, сол Алтын Орда кезеңіне жататындығын анықтап, «Гүлістан бит-түркиді» кириллица жазуына аударма түрінде берген. Сондай-ақ С.Сараи аудармасының дара ерекшеліктерін ашты, жұмыстың қыпшақ тілінде жазылу нұсқасын толық дәлелдеген. Мұндай әдеби құнды жәдігеріміз көне түркі әдеби тілдерінің арасында қазіргі қазақ тіліне жақынырақ тұрғанын ашып көрсетті деген тың пікірін келтіреді. Жалпы Сараи шығарманы аудару барысында шығарманың құрылысын бұзбай, сол күйінде сақтап қалған.

Аударма мен Сағди Ширазидің шығармасы сегіз тараудан тұрады. Шығарманың тарауларына келсек: ел билеушілер; халық х бұқарасы; қанағатшылықтың әсері, ауыздан шыққан сөзді абайлап сөлеуді; адамзаттың ержігіт кезіндегі көрністері; адам өміріндегі қарттық кезі; тәрбие леу барысы; адамның бір-біріне деген қарым – қатынасы ідеп мәселесі жөнінде айтылған. Жұмыстың нұсқасы ұйқасқа құрылған прозамаен жазылған, ара-арасында өз ойын өлең жолдарымен түйінделген. Сайф Сараи аудармасы да дәл осындай үлгіде. Бірақ Сайф Сараи аударма жолдарын Сағди жырларын сөзбе-сөз аудармай мағынасын сақтап өлең жолдарымен шебер берген. Сәтті аударма шығарманың мазмұнына нұқсан келтірмей, өз дәрежесінде шынайы берілген. «Гүлістан би-түрки» шығармасы негізінен дидактикалық құндылыққа толы, абайлап сөйлеу, қарым-қатынас жасағанда этика мәселесін сақтау, ибалық мәселелері, шүкіршілік, ынсаптылық сияқты жалпы адамзатқа ортақ құндылыққа қатысты хихаяттарға толы. Мысалы, кемеге алғаш отырған құлдың кеме ішіндегі байбаламынан елді әбігерге салуы, байбалам салып жылағанын қойдыру үшін оны суға екі рет батырып алып, өміріне қауіп төндіру арқылы тәубесіне келтіріп тәрбиелеген ғұламаның тапқырлығы туралы оқиғаның [4] өзіндік мәні бар.

Келесі оқиға ауыр заттарды көтеретін палуан жөнінде салмағы бір тонна ауыр тасты қаңбақша көтерген палуанның көршісінің бір ауыз сөзін көтере алмауы жөніндегі оқиға яғни сөздің қасиеті сөз тас жарады, тас жармаса бас жарады деген мақалдың мән - мағынасы толық осы мысал арқылы берілген. Яғни әр бір ауыздан шыққан сөзге мән беруге баулу арқылы өз оқырманын, өсектен, бейбірекет сөйлеуден тыйылуға ой тастаған. Сайф Сараидың «Түркіше Гүлстан» шығармасы мазмұнымен, көркемдік ерекшелігімен әлем әдебиетінде орны бар өзіндік рухани мағынаға бай шығарма. Әсіресе, С. Сараидың аудармасындағы оқиғалар өз оқырманын жалпы адами құндылықтарға тәрбиелеудің негізгі құралына айналған.

Зерттеу нәтижесі: Зерттеуден алынған нәтижелер: Алтын Орда әдебиетіндегі әлемнің көркемдік және тілдік бейнесі түркі ортағасырлық дәуірінің тарихи-мәдени және дүниетанымдық контекстінде зерттелді. Шығармада тағы бір дидактикалық мағынаға толы ой мысалы, «бейнет көрмеген адамның рахаттың қадірін білмес» [2] деген ой қорытындысын екі – ақ ауыз сөзге сыйғызған. Яғни адамды жалқаулықтан сақтандыру мәселесін беру арқылы, рухани тәрбиеге баулуды көздеген. Өмірдегі адам баласының басына түскен ауыртпалықты мойымай көтеруге, әр қиындық тегін келмейтінін қиындықтың артында бір қайыр бар екендігін айтады. Шығармадағы тағы бір адамзат баласына ортақ сюжет достық мәселесіне қатысты оқиға мысалы, достықтың қадірін білу мәселесі, үнемі адам баласы ізгі істер жасауға дайын болу керектігі туралы айта келіп өмірде ақ пен қара, жақсылықпен жамандықтың қатар жүретінін ескертеді мысалы шығармада: Өз жауың қолға түссе кешірме,

сен оның қолына түссең сеніде аямайды деген тұжырымдары жасайды. Яғни сен жауыңның қолына түссең сеніде аямайды деген ой түйіндесе. Келесі бір өлең жолында «Кімде-кім күдіретті болғанда кісіге жақсылық қылмаса, басына іс түскенде құтыла алмас» [2,19] деп адамзатты жақсылық жасауға, оны шын ниетімен жасауға, сараң болмауға, әдепті болуға шақырады. жақсылық жасауға адамның сараңдығы болмауы керек екендігін төмендегі сөздерден ұғынамыз. Мысалы, Лұқман әкім туралы хикаятта данышпанға әдепті кімнен үйрендіңіз деген сұрақ қоя отырып данагөйдің «әдепсіздерден үйрендім» жауабын береді.

Бұл жауап арқылы ақын өмірде әр бір адам өмірінде кездесетін қиындықтардан, жаманшылықтардың тек жақсылық, сабақ алуы қажет деген ой түйіндейді.

Ақынның аудармасында көтерген мәселелер жалпыадамзат тарихында өмір бойы кездесіп келе жатқан метосюжеттер арқылы тәрбие, парасаттылық, руханилық, адам жан дүниесінің тазалығы мәселесі. Адам баласының өмірінде тәрбие мәселесіндегі ең маңызды нәрсе – өзін-өзі жетілдіруге ұмтылуы болып табылады. Әр ұлттың өсіп өркендеп гүлденуі үшін тәрбие ең алғашқы орында тұруы қажет бұған мысал С.Сарайдың шығармасындағы негізгі идея тәрбие мәселесі бұдан шығатын қорытынды Алтын Орда кезеңінің өзінде тәрбие ең алғашқы орында тұрғандығын байқатады. Яғни тәрбиеден нәтиже болмаса ұлттың құлдырауына акеп соғуы мүмкін деген ой түйіндеуге болады. Мысалы қоғамда жеке тұлға тәрбиеленіп қалыптасса оның даралығы анықталады. Өкінішке орай қазіргі әлеуметтік желідегі қаптаған тренингтер адамды өзімшілдікке баулайды, ол ертенгі ұлтқа деген қауіп төнуге әкелуі мүмкін. Яғни адамдар арасындағы алшақтыққа әкелуде әр кім өз басының тіршілігімен жүгіру, сыйластық, достықтың алшақтауы т.б факторлар әсер етуде. Осы Сарайдың шығармасындағы адам мен адам арасындағы байланыс, сыйластық мәселесі қозғалғанда ер адаммен әйел адамның қарым-қатынасына қатысты мәселелерде көтерілген. С.Сарай шығармасынан мына мысал арқылы көруге болады: Қиын күнде қол ұшын берген – нағыз дос, Жайшылықта доспын деген – жай сөз. Дос – зынданда жатқанда керек, Дастархан үстінде – дұшпан да дос [2,29] – деп қастықпен достықтың айырмашылығын ажырата білуді ескеру екендігін айтып өткен. Сонымен адамзатқа ортақ метосюжеттер отбасы құндылықтары соның ішіндегі татулық, өз ара сыйластық түсінушілік қай-кезеңде болса да адам өмірі үшін басты құндылық болып саналған. Ол жөнінде С.Сарай «Әйелің – адал жарың, оны сүй әзиз ер, Әрбір ауыр жағдайда дәйім сені демер. Оған дос бол, оны сүйіп көңіл бер, Оның сөз теңізінен гауһарларын тер» [2,25] деген тұжырым жасаса. Отбасына қатысты әке мен баланың қарым-қатынасы жөнінде мынадай бір мысал келтіреді: мазмұны сұлтаның үш баласы болады екеуі ұзын бойлы келбетті, біреуі қысқа бойлы күндердің күнінде патша қықа бойлы ұлына ренжіп жаман көзімен қарайды қысқа бойлы ұлы аксінің қабағынан түсініп былай деген екен: «Ей, әке ұзын бойлы ақымақтан, қысқа бойлы ақылды жақсы» депті [4, 48]. Бұдан сол кездің өзінде әке мен баланың арасындағы қарым-қатынас, әкенің қас-қабағынан түсіну мәселесі дала заңындығы ең басты ұстанымдардың бірі болғандығын байқаймыз.

Сол Алтын Орда кезеңінің өзінде ғұламалар үшін отбасындағы және жалпы адамдар арасындағы қарым-қатынасты адалдық мәселесі ең алғашқы орында тұрған. Саиф Сарай өлең жолдарынан сүйіп қосылған әйелің адал жарың бірте-бірте досыңа айналуы түсінісушілік, үйлесімділік, сыйластық болса адал досыңа айналады деген тұжырым жасайды. Бұл құндылық қазірдің өзінде өз құндылығын жоймаған ой пікір деп ойлаймыз. Жалпы ер адам мен әйел адам арасындағы қарым-қатынасты Шығыс шайырларының барлығы жырлаған, даналық шығармаларында әдемі берген. Бұдан шығатын қорытынды қазіргі замандағы жаһандық мәселе ерлі зайпты адамдар арасындағы некелік қатынастар заңмен қорғалған. Ал дала заңына сүйенсек ерлі зайптылар арасындағы қарымқатынас заңсыз ақ сыйластық сүйіспеншілікпен ақ құрметке ие болған. Дала заңындағы отбасындағы бақыт мәселесінің бастауы адал жарына деген құрметтен, сүйіспеншіліктен, қадір - қасиетіне деген тұжырымнан юарыа адам бақытты өз от басынан іздеген оның

көрінісі қай кезеңдегі болмасын ақындардың, шайырлардың, ғұламалардың, жазушылардың шығармаларында үнемі әдебиет тарихында көрініс тапқан метосюжеттер. Қай кезеңде болмасын әйел от басындағы негізгі тірек болған, ол отбасы ұйытқысы, бала тәрбиесіндегі, саналы ұрпақ тәрбиелеудегі негізгі тұлға. Сол ұрпақ тәрбиелеу арқылы ол ұлт тәрбиесінің негізгі тұлғасына айналған. Әйелдің қасиеттерін өз жырына қосқан. Тағы бір мәселе жомарттық, жақсылық туралы С.Сарайидың патшалар туралы хикаятының тарауынан мына мысал арқылы байқауға болады: «Бір патша бір тұтқынды өлтіруге бұйырды. Ол бейшара тіршіліктен үмітін үзіп, патшаны сөкті. Мынандай нақыл сөз бар: Жанынан күдер үзген әркім көңілінде не болса, соны тіліне келтірер. Қысылған шақта қашуға тапса бір жол, қарсы жүріп, қолымен өткір тұтар қылышты ол. Жеңілген мысықтың шарасыздан итке қарсы тұратыны сияқты, Ашынған адамның да тілі ұзарады. Патша: – Бұл өлімге келісілген адам не айтты? – деп сұрады. Уәзірлерінен бір ақылды уәзір: «Патшаның жасы ұзақ болсын, бұл міскін: – Ашуын басып, кешірім жасайтын қайырымды адамдарды Алла тағала жақсы көреді – деп айтты – деді уәзір. Патша аяушылық білдіріп, оның жазығын кешті де азат етті. Уәзірлердің ішінде ол уәзірге дұшпан бір уәзір бар еді. Ол: «Патшаның алдында жалған сөйлеу – біздің мәртебебізге лайық емес. Ол жазықты патшаны сөкті, жарамас сөздер сөйледі» – деді. Патша бұл уәзірдің сөзіне ашуланып, – Мұның жалған сөзі сенің тура сөзіңнен жақсырақ. Өйткені оның сөзінің негізінде қайырымдылық, сенің сөзіңнің негізінде күншілдік жатыр, – деді»[3, 7–8 бб.].

Тағы бір мысал: Патша мен өмірі кемеге отырып көрмеген құл арасындағы оқиға құл байбалам салып жылап батып өлеміз деп шу шығарады алайда патшадан бір данышпан тынышталдыру үшін рұқсат алады оны қойдыру үшін суға тұншықтырып алып шығады құл суға бір батып, бір шығады, екінші батқанда оны шығарып алады. Патша данышпанна жағдайдың мәнісін сұрайды.

Данышпан: адам баласы теңіздің барлық қиындығы мен ауыртпашылығын көрмегендіктен, өзінің аман екендігінің қадірін білмеді. Бейнет көрмеген адам рахаттың қадірін білмес, – деді [5, 132 б.]. Бұдан С.Сарайжырларындағы ең көп жырланған мәселе адам бойындағы жақсы қасиеттер мейірімділік, жомарттық, ізгілік, адалдық, еңбекқорлық, әділдік, шыншылдық, достық мәселелерін мадақтайды оның көрінісі шығарманың хикаяттарында берілген.

Қорытынды. Алтын Орда дәуіріндегі түркі ойшылдары әлемді рухани құндылықтарды өсиеттерімен түсіндіргенін байқаймыз. Автордың шығармаларындағы көркем образдар түркілер дүниетанымындағы рухани мәдениетпен орайлас, яғни ортақ шығыстық үлгі сақталған. Оның үлгісінде қазақ халқының әдебиетінде халықтық дүниетанымның негізін құраған аңыздар, ертегілер, дастандар, батырлар жырлары қалыптаса бастады. Келер ұрпаққа рухани тәрбие беруде, адам бойындағы адамгершілік қасиеттерінің, білімділігінің, ақылдылығының негізінде өмірде өз бойындағы кемшіліктермен күресуде рухани күш беретіндігі түркі дәуірінің ойшылдарының еңбектерінде кеңінен талданғандығы дұрыс түсіндірілуі тиіс.

Бүгінгі қазақ халқының бойында ұлттық құндылықтар мен отансүйгіштік қасиеттердің әлсіз болуы қоғам дамуындағы үрдістерде көптеп байқалады. Шынында да қазақ мемлекеттігінің тарихы біздің ұлттық әдебиетіміз мен фольклорымызда кеңінен көрініс тапқан. Елдің бірлігі мен бүтіндігі, бүгінгі мен келешегі жыраулық поэзияда айқын көрініс тапты. Осы ретте, ҚР-ның «Мәңгілік Ел» идеясының бастауы, жалпыұлттық идеясы Алтын Орда тарихынан бастау алатынына сол ғасырдағы ақындарман, ғұламалардың туындылары дәлел.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. //«Ұлы даланың жеті қыры». Егемен Қазақстан. 21 Қараша, 2018.-1б.
2. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: Атамұра, 2005. – 336 б.
3. Әдеби жәдігерлер. Сайф Сарайи. 9 том. Алматы: Таймас, 2010. –Б.470.

4. Қазақ халқының философиялық мұрасы. 20 томдық. Ортағасырдағы түркі ойшылдары. 5 том. – Астана: Аударма, 2005. – 562 б.

5 Қазақ әдебиетінің тарихы. 10 томдық. Алтын Орда дәуірі мен қазақ хандығы тұсындағы әдебиет. 3 том. – Алматы: ҚазАқпарат, 2008. – 536 б.

Paydalanılған әдебиеттер тизімі:

1. Nazarbaev N.Ä. //«Ulı dalanıñ jeti qırı». Egemen Qazaqstan. 21 Qarasha, 2018.-1b.

2 Kelimbetov N. Ejelgi дәwir әdebieti. – Almatı: Atamura, 2005. – 336 b.

3 Äebi jädigerler. Sayf Saraıy. 9 tom. Almatı: Taymas,2010 .–B.470 .

4. Qazaq xalqınıñ filosofıyalıq murası. 20 tomdıq. Ortağasırdığı türki oyşıldarı. 5 tom. – Astana: Awdarma, 2005. – 562 b.

5 Qazaq әdebietiniñ tarıxı. 10 tomdıq. Altın Orda дәwiri men qazaq xandığı tusındağı әdebiet. 3 tom. – Almatı: QazAqparat, 2008. – 536 b.